

Tokan İshak, Adil Cumaturdı, Çin Manasşınaslık Sözlüğü, Pekin: China Minzu University Press, 2018, ISBN:978-7-5660-1342-2, 534 sayfa.

Assoc. Prof. Dr. Osman CÜME*

Manas Destanı hakkında Çin ve Kırgızistan'ın yanında Rusya, Türkiye, Almanya gibi ülkelerde de araştırmalar yapılmıştır. Özellikle Çin'de yapılan araştırmalar Manas Destanı'nın "Somut Olmayan Kültürel Miras" listesine alınmasında önemli olmuştur. Tibetlerin Gesar Han, Moğolların Cangar gibi destanları ile birlikte Çin'deki üç büyük destan içerisinde yer alan Manas Destanı üzerine Çin'de geçen asrın ortalarından günümüze kadar Manasçıların da dikkatini çeken tanıtımlar, araştırmalar ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin 2009 yılında Manas Destanı'nı Dünya Somut Olmayan Kültürel Miras listesine aldirmek için başvurması ve destanın listeye alınmasıyla çalışmalar hızlanmıştır. Manas Destanı'nın Sincan Medeniyet Hazinesi Projesine dâhil edilmesiyle de Sincan Uygur Özerk Bölgesinde bulunan Sincan Normal Üniversitesine bağlı Sincan Manas Araştırma Merkezi 2011 yılında kurulmuştur. 2019 yılı sonunda Gansu eyaletindeki Kuzeybatı Minzu Üniversitesinde de Manas Araştırma Merkezi çalışmaları başlamıştır. Böylece Manas Destanı hakkındaki araştırmalar maddi kaynaklar yanında insan kaynakları açısından da desteklenmiş olmaktadır. Çin'de, *Kutadgu Bilig* ve *Manas* hakkındaki kapsamlı araştırmalarıyla tanınanlar arasında *Manas* araştırmalarının temelini atan Lang Ying ve doktora öğrencisi Adil Cumaturdı'yı sayabiliriz. Onların çabalarıyla İç Moğolistan Üniversitesi Neşriyatı tarafından yayımlayan *Lun Manası (Manas Üzerine, Lang 1999)*, Milletler Neşriyatı'nda yayımlanan *Manasi Geshou Yanjiu (Manas Destancısı Üzerinde Araştırma, Cumaturdı 2006)*, Milletler Üniversitesi Neşriyatı tarafından yayımlanan *Shijie Manasixue Duben (Dünya Manasşınaslık Kitabı, Cumaturdı 2018)*, *Zhongguo Manasixue Cidian (Çin Manasşınaslık Sözlüğü, İshak, Cumaturdı 2018)* gibi eserler Çin'de Manas üzerine yapılan araştırmalara verilen önemi gösterir. Bu yazıda bahsedilen araştırmacıların eserlerinin Çin dışındaki okuyucuya tanıtılması amaçlanmıştır.

Öncelikle uzun yıllardan beri Manas Destanı ve Kırgızlar üzerine çalışan Prof. Dr. Adil Cumaturdı hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır. Prof. Cumaturdı, 1964 yılında Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin batısındaki Akçı ilçesinde doğmuştur. Küçük yaşlardan başlayarak iyi bir eğitim almıştır. Özellikle lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimini Çin'deki ünlü üniversite ve kurumlarda halk edebiyatı ve folklor alanlarında eğitim alarak tamamlamıştır. Ana dilinden başka Çince, Kazakça, Uygurca ve İngilizce bilen Adil Cumaturdı 1986 yılından beri farklı kurumlarda çalışmasına rağmen Manas Destanı üzerindeki çalışmalarını kesintisiz devam ettirmiş, bu konuda haklı bir şöhret kazanmıştır. Prof. Dr. Adil Cumaturdı'nın bugüne kadar farklı ülkelerde ve çeşitli dillerle basılan çok sayıda makalesi bulunmaktadır. Yukarıda zikrettiğimiz kitaplarından başka *Keerkezizu (Kırgızlar, 2014)*, *Huhuan Manasi (Manas'a Çağrı, 2009)*, *Koutou Shishi yu Dasitan. (Sözlü Geleneği ve Destan, 2009)*, *Zhongya Minjian Wenxue (Orta Asya Halk Edebiyatı, 2008)*, *Manasiqi Geshou: Huozhe Hema Jusupu Mamayi (Manasçı Ustaz: Günümüzdeki Homer-*

This paper was supported by the Fundamental Research Funds for the Central Universities, Northwest Minzu University, Project No:31920180112.

* Department of Chinese Language and Literature, Northwest Minzu University, Lanzhou/China. osmanjuma2018@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6749-395X.

Cüsüp Mamay'ın Biyografisi, 2002) gibi eserleri de bulunmaktadır. Ayrıca Manas Destanı'nı Çinceye tercüme etmiştir. Karl Reichl'in *Türk Boylarının Destanları* adlı kitabını da İngilizceden Çinceye tercüme etmiş ve bu tercüme eser 2011 yılında Çin İçtimai Fenler Neşriyatı tarafından yayımlanmıştır. Adil Cumaturdı, günümüzde *Kırgızların Ansiklopedisi Manas Destanı Üzerine Universal Araştırma* adıyla Çin'de çok önemli sayılan bir projeyi yürütmektedir. Biz çalışmamızda Prof. Dr. Adil Cumaturdı, eşi Tokan İshak ve oğlu Elzat Adil ile birlikte hazırladığı, Manas araştırmacılarının işine yarayabilecek olan *Zhongguo Manasixue Cidian (Çin Manasşinaslık Sözlüğü)* üzerinde duracağız.

İlk neşri 2017 yılında yapılan eserin ikinci baskısı 2018 yılında Milletler Üniversitesi Neşriyatı tarafından yapılmıştır. Sözlük, Manas Destanı araştırmalarını bir araya toplayan kapsamlı ve geniş bir eserdir. Eser, “Kişiler (şahsiyetler)”, “Dini İnanç ve Merasim”, “Manas Destanının Edebi Özelliği”, “Manas Destanındaki Eski Kabile, Yer Adları ve Eski İnanca Dair Malzemeler”, “Manas ve Kırgız Folkloru”, “Manas Destanındaki Kahraman Atlar, Silahlar ve Çalgılar”, “Manas Destanının İçerikleri”, “Manas Destanının Türlü Metinleri”, “Manas Destanı Üzerinde Yapılan Hizmetler, Kurumlar ve İlmi Başarılar”, “Kültür Alanı, Harabeler ve Heykeller” ve çalışmanın sonuna eklenen “Ek” ile on bir bölümden oluşmaktadır.

İlk olarak, “Kişiler (Şahsiyetler)” başlıklı bölüm kendi içerisinde Destandaki Kişiler (Şahsiyetler), Manasçılar ve Manas Araştırmacıları olarak üç alt başlığa ayrılmıştır. Kişiler (Şahsiyetler) kısmında efsanevi ve tarihi şahıslar sıfatında olan özel adlar kapsamlı bir şekilde açıklanmıştır. Ardından Çin'deki yüz sekiz, Kırgızistan'daki beş Manasçının hayatı ve onların Manas geleneğine katkıları tek tek anlatılmıştır. Bu bölümün son kısmında ise Çin'deki yüz sekiz araştırmacının kısaca biyografisi ve onların Manas hakkındaki kitap ve makalelerinin listesi verilmiştir. Ardından Çokan Velihanov, V. V. Radlov, Nora K. Chadwick, Victor M. Jirmunsky, A. T. Natto, Nishivaki Tako, Daniel Prior, Remy Dor, Karl Reichl gibi âlimlerin yapmış olduğu akademik çalışmaları ve özellikle onların Manas üzerindeki çalışmaları sayılmış ve açıklanmıştır.

İkinci bölüm “Dini İnanç ve Merasim” adıyla oluşturulmuştur. Bu bölüm Kam, Güneş, Ot (Ateş), Ay, Gök, Yıldız, Yer, Dağ, Tabiat, Deve, Atlara Tapınma, Tutem, Sihirli Sayılara tapınma, Cinsiyet, Ecdat, Kahraman, Mezar, Şaman, Süt, Demir, Renk'e olan Tapınma, Manas ve İslam dini gibi alt bölümlere ayrılmış ve açıklamaları yapılmıştır. Ardından eski merasimlerden Yağmur Duası ve Yada Taşı, Çocuk Dileme Âdeti, Kötü Gözlerden Sakınma Âdeti, Sadaka Verme Âdeti, Bela ve Kazayı Kovma Âdeti, Kırgızların Evlenme Âdeti, Fal, Rüya, Hamile Kalmak gibi alt başlıklarda Manas Destanı'nda yer alan inanç ve merasimlerle ilgili mazmunlar anlatılmıştır.

Kitabın üçüncü bölümü “Manas Destanı'nın Edebi Özelliği”ne ayrılmıştır. Bu bölüm, Manas Destanı, Özelliği, Manas Destanı'nın Yapısı, Manas Destanı'nın Meydana Geliş Tarihi, Dağılımı, Manas Destanı'nın Seyircileri, Manas Destanı'nın Türlü Nüshaları ve Varyantları, Manasçının Rüya Yardım Bilinci, Manas Destanı'nın Temel Özelliği ve Rolü gibi alt başlıklardan oluşmaktadır.

Tarihi araştırmalarda, boy ve yer adları önemli bilgiler sağlar. Bu sebeple sözlü ve yazılı kaynaklara bakarak bir milletin ya da bir boyun tarihi hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Kırgızlar sözlü edebiyatı gelişmiş bir millet olması nedeniyle, kendi halkının geçmişini *Manas* gibi sözlü kaynaklara bağlar. *Manas* sadece Kırgızların tarihi için değil, tüm eski başka akraba boylar ve onların çevreleriyle olan dış politikaları bakımından da çok mühimdir. Manas, bu yönden çok önem taşır. Sözlüğün, “Manas Destanındaki Eski Boy, Yer Adları ve Eski İnanca Dair Malzemeler” başlıklı dördüncü bölümünde Alaç, Alban, Nogoy, Kara Kırgız, Kıtay, Kara Kıtay, Kalmak'tan ibaret boylar sayılır. Bu

boyların hangi tarihte, nerelerde yaşadıkları anlatılır. Eski yer adları kısmında Beyjin (Pekin), Köksuu, Koh-i Kap, Kayıp Too, Kankay, Atbaşı, Tal Çoko, Burul Tokoy, Lopnur, Manas, Kutubi, Kantun gibi özel yer adları ve bu yerlerin şimdi nerede olduğu açıklanır. Ardından, Manas Destanında folklor ve kültüre bağlı olan özel adlardan Ak Ordo, Ayköl, Bayterek, Tumar, Köz Moncok, Kırgızların Adama Âdeti, Hayvancılık, Takvim, Aytış, Akın, Orduya Hücum Etme, Ak Çadır ile ilgili rivayetler üzerinde tek tek durulmuştur.

“Manas ve Kırgız Folkloru” adlı beşinci bölümünde; destanda yer alan Salıncak, Dost Bulmak, Nehirden Öküz Gibi Geçmek, Bilek Güreşi, Ardında Şey Aramak, Gözü Bağlayarak Dost Aramak, Ağaç At Dansı, At Yarışması, Deve Binme, Laçın Yarışması gibi eğlenceli oyunları açıklamıştır. Ondan sonra, ölümle ilgili olan Sadaka Vermek, Ruh Karşılıkmak, Ağaca Defnetmek, Yere Defnetmek, Yakmak gibi merasimlere yer verilmiştir.

Sözlüğün “Manas Destanındaki Kahraman Atlar, Silahlar ve Çalgılar” başlıklı altıncı bölümünde, Manas Destanında geçen kahraman atlardan Ak Kula, Tay Burul, Tay Toro, Kang Kula, Maniker, Too Toro, Aç Budan, Alkara gibi atların isimleri verilmiş, atlara kimler tarafından binildiği, atların rengi ve hususiyetleri açıklamıştır. Ardından silah türlerinden Ak Kelte, Ak Olpok, Kandagay, Ay Palta, Almabaş, Sir Neyze, Aç Albars gibi aletlerin hangi kahramana ait olduğu ve onların özellikleri anlatılmıştır. Çalgılardan Kumuz, Kıyak, Dobulbas, Bandaru, Dangira, Çoor, Karnay, Surnay gibi destandaki çalgıların kullanımı ve uzunluğu hakkında bilgiler verilmiştir.

Manas Destanı sadece Manas’tan ibaret bir kahramanlık destanı değildir. Başka kahramanları da içene alır. Bu sözlüğün yedinci bölümü “Manas Destanının İçerikleri” başlığını taşır. Manas, Semetey, Seytek, Kenenim, Seyt, Asıl Baça ve Bek Baça, Sombilek, Çigitey gibi kahramanların doğumu, büyümesi, cenk etmesi ve onların kahramanlıkları hakkında geniş kapsamda bilgiler aktarılmıştır.

Çalışmanın “Manas Destanı’nın Türü Metinleri” adlı sekizinci bölümünde, *Manas Destanı*’nın mevcut çeşitli metinleri, el yazma nüshaları ve özellikle Manas ve Semetey’e dair on sekiz nüsha üzerinde detaylı bilgiler verilmiştir. Yazarlar, Manas Destanı’nın Çin’de yayımlanan sekiz nüshasını, Çin’deki tercümelemleri, Manas Destanı’na dair malzemeleri, Cüsüp Mamay Nüshasının yabancı ülkelerde neşir edilmesini ve Manas’a dair destan nüshalarını açıklamıştır.

Çin’de azınlık sayılan Uygur, Tibet, Moğol, Kırgız gibi milletlerin dünya somut olmayan kültür mirasları listesine kazandırdıkları; On İki Mukam, Meşrep, Gesar, Cangar, Manas gibi kültür mirasları üzerinde Çin’in çeşitli bölgelerinde kurumlar kurulmuş ve bu miraslar için özel destekler verilmiştir. Dolayısıyla bu konuda çok sayıda ilmi cemiyet kurulduktan sonra, bu alandaki hizmetler yoğunlaşmış ve ilerlemiştir. Bunun örneği olarak Manas Destanı için yapılan hizmetleri ve kazançları söylememiz yeterlidir.

“Manas Destanı Üzerinde Yapılan Hizmetler, Kurumlar ve İlmi Başarılar” başlıklı dokuzuncu bölümde, günümüze kadar Çin Halk Cumhuriyeti’nde, 1950’den sonra düzenlenen Sincan Uygur Özerk Bölgesi Manas söyleyişi, ulusal ve uluslararası Manas Sempozyumu, Hizmet Neticeleri Sergisi, Manas Uluslararası Kültür Festivali, Manas Araştırma Grubu, Manas Destanı Editörlük Komitesi, Çin Manas Cemiyeti, Sincan Kırgız Dili, Edebiyatı, Tarihi Araştırma Kurumu, Manas Destanı hakkındaki yayınlar ve onların önemi, Cüsüp Mamay’ın Biyografisi, Manas Destanı ile ilgili yazılan doktora ve yüksek lisans tezlerine yer verilmiştir.

Sözlüğün onuncu bölümü olan “Kültür Alanı, Harabeler ve Heykeller” kısmı ise kültür alanı, harabeler ve heykeller, Manas’ın Mezarı, Serhak’ın mezarı, Muz Burçak Mezarı, Manas’taki Kırk Kahramanın kırk tür ağaç dikmesi, Almambet’in Mezarı, Bişkek’teki Manas Kültür Meydanı, Cüsüp Ahun Apay’ın Mezarı, Eşmat Mambet Cüsüp

Mezarı, Çinghai Gölü etrafında dikilen Manas Heykeli, Sincan Uygur Özerk Bölgesi Aktu ilçesindeki Bulungöl'e yerleştirilen Manas Heykeli, Heylongjiang eyaletine bağlı Fuyü ilçesi Dostluk Meydanında yer alan Manas heykeli, Manas Medeniyet Meydanı ve Medeniyet Koridoru gibi alt başlıklarından oluşmuştur.

Çalışmanın “Ek” bölümünde ise Cüsüp Mamay'ın Şeceresi ve Çin'de yapılmış Manas Destanı hakkındaki makaleler listesine yer verilmiştir. Öncelikle, günümüzün Homer'i adını taşıyan Cüsüp Mamay'ın detaylı biyografisi, o büyük Manasçının almış olduğu eğitim hayatı, küçüklüğünden ölümüne kadar olan yaşamı boyunca önemli bir Manasçı olarak tanınması, büyük hacimdeki ansiklopedik destan Manas'ı bize ulaştırması ve kazandığı ödülleri tek tek anlatılmıştır. Daha sonra Manas hakkında Çin'de çeşitli dergilerde Çin, Uygur, Kazak, Kırgız dillerinde yayımlanan 457 makaleye yer verilmiştir.

Bu yazıda tanıtılmaya çalışılan yayın, yazarların uzun yıllar vererek topladığı bilgi ve emeklerinin sonucunda edebiyat, folklor, halk edebiyatı ve özellikle Manas araştırmacıları için kaynak niteliğindedir. Manas araştırma tarihinin en azından yarım asrı aşan bir zaman dilimindeki seyrini göstermektedir. Manas araştırmacılarının mutlaka yararlanması gerektiğini düşündüğümüz bu sözlüğün sadece basit bir lügat değil dünyadaki Manas Destanına dair tüm çalışmaları bir araya getiren, çözümleyen, kapsamlı ve özgün bir çalışma olduğu söyleyebiliriz.

KAYNAKLAR

Cumaturdı, Adil. *Sözlü Gelenek ve Destan*. Pekin: China Minzu University Press, 2009.

İshak, Tokan, Adil Cumaturdı vd. *Çin Manasşinaslık Sözlüğü*. Pekin: China Minzu University Press, 2018.

Cumaturdı, Adil (Editör). *Dünya Manasşinaslık Kitabı*. Pekin: China Minzu University Press, 2018.

Lang, Ying. *Manas Hakkında*. Hohhot: İç Moğol Üniversitesi Neşriyatı, 1999.